

KENEN KAUPUNKI?

HELSINGIN KAUPUNKISUUNNITTELU

JA KULTTUURIYMPÄRISTÖ TÖRMÄYSKURSSILLA

TOIMITTAJAT

Harri Hautajärvi, Juhana Heikonen, Petteri Kummala, Timo Tuomi

TOIMITUSAVUSTAJA

Linda Leskinen

GRAAFINEN SUUNNITTELU

Päivi Häikiö

JULKAISIJAT JA KUSTANTAJAT

Docomomo Suomi Finland ry

ICOMOSin Suomen osasto ry.

Rakennustaiteen Seura ry

Rakennusperintö-SAFA

Helsinki 2021

Painopaikka: Printon AS, Viro

© Kirjoittajat ja julkaisijat

Teoksessa oleva kuva-aineisto on julkaistu tekijänoikeuslain (404/61) pykälien 22, 25 ja 25a nojalla.

ISBN 978-952-69679-0-5

TOIM.

HARRI HAUTAJÄRVI

JUHANA HEIKONEN

PETTERI KUMMALA

TIMO TUOMI

KENEN KAUPUNKI?

HELSINGIN KAUPUNKISUUNNITTELU JA KULTTUURIYMPÄRISTÖ TÖRMÄYSKURSSILLA

DOCOMOMO SUOMI FINLAND RY — ICOMOSIN SUOMEN OSASTO RY
RAKENNUSTAITEEN SEURA RY — RAKENNUSPERINTÖ-SAFA

SISÄLLYSLUETTELO

HELSINGIN KULTTUURIYMPÄRISTÖ MYYTÄVÄNÄ. 6

Harri Hautajärvi, Juhana Heikonen ja Timo Tuomi

HELSINGIN UHANALAISIA KULTTUURIYMPÄRISTÖJÄ. 9

Harri Hautajärvi, Juhana Heikonen ja Timo Tuomi

JALOSTUVAT ARVOT, IKUISET ONGELMAT.

Sata vuotta rakennussuojelua
Helsingissä.

Timo Tuomi
12

LAPINLAHDEN SAIRAALAN MILJÖÖ UHATTUNA.

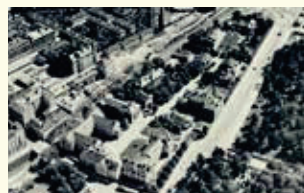
**Kirsi Saarikangas, Gretel Hemgård,
Julia Donner**
56

TIIVIIMMIN, KORKEAMMALLE, TEHOKKAAMMIN?

Sijoittajavetoisen tehostamisen
sijaan tarvitaan inhimillistä ja ilmasto-
kestävää kaupunkia.

Harri Hautajärvi
20

MARIAN SAIRAALA-ALUEESTA KASVUYRITYSKAMPUS.

Kylmää bisnestä kulttuuriarvoista
piittaamatta.

Jukka-Pekka Flander
66

ETELÄSATAMA JA KAUPUNKISUUNNITTELU- POLITIIKAN KÄÄNNE.

**Anja Kervanto Nevanlinna
Maunu Häyrynen**
44

BAANASTA URBAANA? Rautatiekatujen rakentaminen

tuhoaisi teollista historiaa ja
suositun pyöräilyväylän.

Krista Muurinen, Teresa Rönkä
76

HIETALAHDENRANTA SIJOITUSKOHTENA.

Ulla Blomberg
84

PUUHEVONEN ELÄINTARHASSA.

Helsinki Garden kuorittuna.
Tommy Lindgren
110

KANSALLISTEATTERIN KORTTELI – VOIKO HISTO- RIALLISIA ARVOJA NOLLATA RETORIICALLA JA LAKIA VENYTTÄMÄLLÄ?

Timo Tuomi, Tuula Pöyhä
136

YHTEISESTÄ YKSITYISTÄ.

Kouluista koteja ja rakennus-
perinnöstä bisnestä.

Miia Perkkiö
92

KRUUNUNHAAN KASARMI- KORTTELI HALUTAAN TUKKIA.

Elli Maalismaa, Jussi Heinämies
118

HELSINGIN HALLINNON RAPAUTTAMINEN JA UHAT KULTTUURIYMPÄRISTÖLLE.

Juhana Heikonen
144

KIINTEISTÖSIJOITTAJAN VALTAUS TORKKELINMÄELLÄ.

Arvorakennus turmellaan samalla
kun suojeluluokitusta nostetaan.

Harri Hautajärvi
102

KAUPUNKILAISTEN ETUPIHAT.

Elielinaukio ja Asema-aukio
kauppatavarana.

**Kristina Karlsson, Mona Schalin,
Timo Tuomi**
126

KIRJOITTAJAT 164
JULKAISIJAT 166

ETELÄSATAMA JA KAUPUNKI- SUUNNITTELU- POLITIIKAN KÄÄNNE

ANJA KERVANTO NEVANLINNA
MAUNU HÄYRYNEN

Helsingin Eteläsataman länsireunan uudisrakentamista on taas alettu valmistella. Historiallisesti merkittävään paikkaan on esitetty valtavia rakennuksia, joiden toteuttaminen tuhoaisi kaupunkikuvan arvoja. Yksi Suomen tärkeimmistä symboleista, sen kuvatuimmista maisemista ja tunnetuimmista kaupunkinäkymistä on uhattuna.

KAUKONÄKÖISTÄ KAUPUNKISUUNNITTELUPOLITIIKKAA

45

Kaupunkisuunnittelulla on vahvat perinteet Helsingissä. Pääkaupungin nopea väestönkasvu 1900-luvulla teki kaupunkisuunnittelusta välttämättöntä. Sillä on ohjattu kaupungin tasapainoista rakentamista, tuotettu uusia kaupunginosia, kanavoitu elinkeinojen sijoittumista ja varjeltu arvokkaita ympäristökokonaisuuksia. Kaupungin laaja maanomistus on antanut mahdollisuuden ohjata kaupunkirakennetta helsinkiläisten omien tavoitteiden mukaan niin lähiörakentamisessa kuin teollisuuden rakennemuutoksessa tyhjentyneillä tehdas- ja satama-alueillakin.

Helsingin kaupunkisuunnittelu oli 1800-luvun lopulla insinöörivetoista, perustana rakennusjärjestykset, jotka eivät määränneet rakennuksille enimmäiskorkeutta. Rakentamista säätelivät markkinoiden vaihtelut ja tontinomistajien hyödyntäminen. Kokonaisvaltaisempaa kaupunkivisiota edustivat 1900-luvun vaihteessa omiksi toimialoikseen itsenäistyneet puistosuunnittelu ja asemakaavoitus, jotka kumpikin pyrkivät jäsentämään kaupunkirakennetta vihervyöhykkeillä, julkisilla tilakokonaisuuksilla ja suunnitelluilla näkymillä. Näiden varhaisten visioiden pohjalte rakentui 1900-luvun kaupunkikuvapolitiikka, jossa empirekeskustan ja Eteläsataman maisemaa pyrittiin johdonmukaisesti vaalimaan.

Ilman määrätietoista kaupunkisuunnittelun linjauksia ja maapolitiikkaa Helsinki voisi nyt muistuttaa Lontoota, jonka rikkonainen kaupunkikuva kertoo kaupunkisuunnittelijoiden ja paikallisen julkisen vallan vähäisyydestä kansainvälisten kiinteistösihtijöiden tuottavuuskilpailussa.

Tähtitorninvuori vakiintui 1800-luvun puoleenväliin mennessä empire-Helsingin ja Eteläsataman maiseman katselupaikaksi. J. J. Reinberg, maalaus Eteläsatamasta, 1853.

Helsingistä tuli 1800-luvulta lähtien kuvatuin suomalainen maisema. Eteläsataman näkymä Tähtitorninvuorelta oli keskeinen, koko maassa ja kansainvälisestikin tunnettu pääkaupungin eduskuva. Laivasillankatu, näkymä Tähtitorninvuorelta Eteläsatamaan, 1890-luku. Tuntematon, Helsingin kaupunginmuseo.

Helsingin niemen korkeimpana kohtana Tähtitorninvuoren selänne on rajannut Eteläsataman maisemaa vuosisatoja. Laivasillankatu (ent. Etelärantatie, Saunakatu), Makasiinilaituri. Tuntematon, 1890-luku, Helsingin kaupunginmuseo.

ETELÄSATAMAN AIKAKERROSTUMIA

Eteläsatama oli Suomen suurin tuontitavaran satama 1900-luvun alusta 1970-luvun loppuun. Konttikuljetuksiin siirtyminen merkitsi rahtialusten ja nostokurkien poistumista kaupunkikuvasta. Satamavarastot saivat uuden käyttötarkoituksen hotelleina, toimistoina ja liiketiloina. Rahtiliikenne ei ole kokonaan päättynyt Eteläsatamassa: valtavilla matkustajalautoilla kulkee yhä myös tavararekkoja. Viime vuosikymmeninä matkustajaliikenteen kasvu on ollut nopeaa.

Eteläsataman maisematilan etelärajana on aina ollut Tähtitorninvuori, joka Helsingin pääkaupungiksi tulon jälkeen sai laelleen yliopiston observatorion Unioninkadun akselin päätteeksi. Kallioinen mäki vakiintui 1800-luvulla Eteläsataman ja empirekeskustan tärkeimmäksi näköalaja kuvauspaikaksi. Esteetöntä näkymää rajasivat lännessä Etelärannan empirekorttelit, joista vuosisadan loppuun mennessä muodostui yhtenäinen kerrostalofasadi.

Kaupungin kasvaessa Ullanlinnan suuntaan itse mäen suunnitteluun alettiin myös kiinnittää huomiota. Sen yli rakennettiin tie ja sen laelle suunniteltiin puutarhakaupunginosaa ja kansallisia monumentaalirakennuksia, kuten F. A. Sjöströmin Säätytalon ja Eliel Saarisen valtiopäivätalon ehdotukset. Näiden sijaan kaupunki päätti perustaa näköalapuiston, joka suunniteltiin 1900-luvun vaihteessa Kauppatorin, Kruunuvuorenselän ja osin rakentamisen sulkeman Kaivopuiston ja avomeren maisemien katselupaikaksi. Vuonna 1923 kaupunki kieltäytyi luovuttamasta Tähtitorninvuorta eduskuntatalon paikaksi säästääkseen arvokkaampana pitämänsä puiston rakentamiselta.

Tähtitorninvuoren maisema toimi 1900-luvulla matkailunähtävyytenä ja esiintyi lukuisissa kuvauksissa Helsingin ikonisena kaupunkinäkymänä. Sataman muutoksista huolimatta rakentaminen ei missään vaiheessa uhannut näkymää. Täyteen mittaan kasvanut puusto alkoi kuitenkin peittää sitä 1900-luvun loppupuolella. Tähtitorninvuoren puisto on valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö ja osa merellisen Helsingin kansallismaisemaa sekä Suomenlinnan maailmanperintökohteen suojavyöhykettä. Helsingin kaupungin rakennusviraston tilaamassa puiston hoito- ja kehittämissuunnitelmassa 2011 esitettiin sen keskeisten näkymien avaamista uudelleen.

TARJOUSKILPAILU VAI KAUPUNKISUUNNITTELUA?

Eteläsataman länsirantaan nyt valmisteilla oleva uudisrakentamissuunnitelma on käännekohta Helsingin kaupunkisuunnittelupolitiikassa. Valmistelussa korostuu kaupunkikuvan, arkkitehtuurin ja kaupunkilaisten toiminnan sijasta kiinteistösijoittajien näkökulma: alueen rakennustehokkuuden maksimointi ja taloudellisten tuottojen mahdollisuus.

Eteläsataman maisemapanoraamasta tuli viimeistään 1930-luvulla kansainvälisesti tunnetuin Helsingin ja Suomen ikoninen kuva. Meri ja merelliset toiminnot ulottuivat kaupungin historialliseen sydämeen, jota kehystivät topografisesti vaikuttava Tähtitornipuisto ja Katajanokan punatiilinen teollinen maailma. Kirjasta Lindberg, Carolus 1931. Helsingfors, Nordens vita stad. Kirjan tekstit olivat ruotsiksi, saksaksi, englanniksi ja ranskaksi.

Tähtitornivuoren puisto kaksine näköalatasanteineen tehtiin merellisen Helsingin katselupaikaksi 1900-luvun vaihteessa. Puiston ja Eteläsataman maiseman arvostuksesta kertoo, että niiden takia luovuttiin suunnitelmista Säätytalon ja valtiopäivätalon rakentamiseksi paikalle. Ilmakuva, Veljekset Karhumäki Oy 30.7.1934, Helsingin kaupungin museo.

Kaupunkisuunnittelupolitiikan muutos alkoi jo vuosikymmenen vaihteessa Kampin keskuksen kilpailussa 1999. Siinä kaupunki pyysi tarjouksia rakennusoikeudesta omistamalleen alueelle. Tarjoukseen kuului tonttien osto, keskuksen kaupallinen ja toiminnallinen konsepti, rakennusten ja ulkotilojen suunnittelu, rahoitus sekä koko hankkeen toteutus, rakentaminen. Kilpailuun osallistuminen maksoi yhden osallistuneen rakennusliikkeen mukaan yli miljoona markkaa, mikä sulki osallistujien joukosta muut kuin varakkaat kiinteistökonsortiot.

Kampin kilpailussa kaupunkikuvalliset ja arkkitehtoniset tekijät oli alistettu kiinteistösijoittajien intresseille. Rakennuskompleksin julkisivu Narinkkatorille osoittaa sen, miten kaupallisten sijoitusintressien priorisointi tuotti yhdentekevää arkkitehtuuria. Kiinteistösijoituksena hankkeen sijaan oli menestys: Kampin kauppakeskus on 15 vuoden aikana vaihtanut omistajaa ainakin viisi kertaa.

KAUPUNKITILA KAUPAN

Eteläsataman alueen kehittämisessä alkoi uusi vaihe 2011 Helsingin kaupungin kansainvälisestä Kirjava satama -ideakilpailusta, jossa ensimmäisen kerran ehdotettiin muun muassa Tähtitorninvuorelta Kauppatorille avautuvan näkymän sulkevaa massiivista rakentamista Makasiinirantaan. Vuonna 2014 vuorossa oli Guggenheim-säätiön järjestämä museokilpailu kaupungin Etelärannasta osoittamalle tontille. Monivaiheinen museohanke päättyi hylkäykseen, mutta ajatus Etelärannan ja Olympialaiturin välisestä uudisrakentamisesta jäi kytemään.

Kaupunki valmistelee nyt Kampissa käytettyä rakennusoikeuksien ja rakentamisen tarjouskilpailumallia Eteläsataman länsirannalle. Tarjouskilpailun pohjaksi kaupunki tilasi konsulteilta selvitykset ja periaatesuunnitelmat uudisrakentamisen teknisistä edellytyksistä, laajuudesta alueella ja maisemallisista vaikutuksista. Lähtökohtina oli alueen tehokas rakentaminen ja rekkaliikenteen ohjaus alueen läpi Olympiaterminaalin laivoille. Selvitysten tuloksena oli kaksi päävaihtoehtoa. Toisen lähtökohtana oli alueen kattaminen kansirakenteella, jonka alla rekat kulkisivat laivoille. Toisessa rekat ohjattaisiin laituri-alueen reunaan.

Kaupunginhallitus päätti, että tarjouskilpailu suunnataan ammattimaisille rakennus- ja kiinteistöalan toimijoille ja näiden muodostamille konsortioille. Päätöksen mukaan tärkeimpänä kriteerinä kilpailun arvostelussa käytetään laatua: muun muassa suunnitelmien kaupunkikuvallista laatua ja vaikutuksia Eteläsataman merelliseen julkisivuun ja Helsingin siluettiin, paikan merkityksen huomioon ottamista sekä kaupunkitilan laatua. Kaupunginhallitus ei konkretisoinut laatua, sen sisältö jää ”kaikkea hyvää” osoittavaksi yleistavoitteeksi. Kilpailijat voivat tarjouksissaan sisällyttää hankkeeseensa Arkkitehtuuri- ja designmuseon.

Uutta museota valtion ja kaupungin toimeksiannosta valmistellut työryhmä on museokonseptin kehittämisessään päätenyt uudisrakennuksen sijoittamiseen Etelärannan alueelle. Pormestari Jan Vapaavuori

totesi Helsingin Sanomien haastattelussa museon tulevan "tällä tietoa" Etelärantaan tai viivästyvän vuosilla. Kaupunki ei kuitenkaan näytä tehneen virallisia päätöksiä museon sijoittamisesta alueelle. Käyttääkö kaupungin johto museoprojektiin liitettyjä myönteisiä mielikuvia sumuverhona peittämään ranta-alueen kiinteistöhankkeen ankaria taloudellisia motiiveja, kuten asiakirjojen perusteella näyttää?

Kaupungin tilaamat selvitykset osoittavat perustavia ristiriitaisuuksia tarjouskilpailulle asetettujen tavoitteiden välillä. Tehokas uudisrakentaminen Eteläsataman länsi-

rannalle ei – periaatesuunnitelman kummankaan vaihtoehdon mukaan – ole mahdollista vaarantamatta paikan historiallisten merkitysten jatkuvuutta, Eteläsataman maisemallisia arvoja ja kaupunkikuvan laatua osana pääkaupungin ikonista kaupunkikuvaa. Molemmissa periaatevaihtoehdoissa menetettäisiin kokonaan näkymä Olympiaterminaalilta ja Laivasillankadulta Kauppatorin ja Tuomiokirkon suuntaan. Esitetyt kapeat aukot rakennusseinämässä eivät riitä alkuunkaan korvaamaan niitä. Selvitykset osoittavat myös sen, ettei aluetta kattavalla kansirakenteella ole saavutettavissa huomattavia etuja uudisrakentamisen laajuuteen. Kansirakentaminen olisi huomattavan kallista ja sen avulla saatavan lisäkerrosalan hyöty olisi täysin epäsuhteessa kustannuksiin.

Tähtitorninvuoren puisto tulisi kummankin uudisrakentamisvaihtoehdon seurauksena uudisrakentamisen ympäröimäksi eri suunnilta ja menettäisi täysin näköalapuiston luonteensa. Rakennusmassojen yläreuna estäisi näköyhteyden Kauppatorin rantaan kokonaan lipputankoaukiolta, Tähtitorninvuoren laen keskeiseltä näköalapaikalta, ja osin Haaksirikkoisten patsaalta. Käytännössä tämä merkitsisi mäeltä avautuneen merellisen Helsingin panoraaman umpeutumista. Kyse on yhdestä Suomen tärkeimmistä symboleista, sen kuvatuimmista maisemista ja kenties maan tunnetuimmasta kaupunkinäköymästä. Ehdotettu rakentaminen sulkisi vaihtoehdosta riippumatta historiallisen Eteläsataman näköymän myös Kauppatorin suunnasta rajaten taakseen Tähtitorninvuoren puiston pohjoisrinteen.

Perusristiriita sisältyy myös kaupungin valitsemaan tarjouskilpailun muotoon ja "laatuun" kilpailuehdotusten arviointikriteerinä. Kiinteistösisöittäjille tärkein tarjouskilpailuun osallistumista ohjaava tavoite on taloudellisen voiton mahdollisuus, jolle kaikki muut tekijät – myös kaupungin ilmoittama "laatu" – ovat määritelmällisesti alistettuja. Kilpailulla kaupunkikin odottaa saavansa ennen muuta ostotarjouksia.

KAUPUNKISUUNNITTELUPOLITIIKAN KÄÄNNEKOHDASSA

Tarjouskilpailu Eteläsataman länsirannan uudisrakentamisen pohjana herättää kysymyksiä. Miksi kaupungin johto ei ole edennyt normaali-järjestyksessä, kun se haluaa muuttaa alueen maankäyttöä? Valtuuston hyväksymä asemakaava antaisi vahvan pohjan jatkovalmisteluille. Nyt on jätetty hyödyntämättä kaupunkisuunnittelijoiden ammattitaito ja erinomaisia tuloksia tuottavat toimintatavat. Kansainvälisesti Helsingin kaupunkisuunnittelua pidetään poikkeuksellisen korkeatasoisena. Kampin keskuksen kilpailun perustana oli kaupunkisuunnitteluviraston laatima ja valtuuston hyväksymä asemakaava. Eteläsataman länsirannan alueelle Helsinki ei ole laatinut kaupunkisuunnitelmaa. Kaupunki valmistelee tarjouskilpailua ilman kaupunkisuunnittelijoita. Tarjouskilpailun osallistujille – kiinteistö-sijoittajille – jää vapaa kenttä määritellä uudisrakentamisen reunaehdot.

Muutos on merkittävä: se on käännekohta Helsingin kaupunkisuunnittelupolitiikassa. Ovatko kaupunkilaiset valmiita luovuttamaan oman kaupunkinsa kaupunkisuunnittelun asiantuntemuksen ja yhteistyössä kehitetyt, toimivat kaupunkisuunnittelun käytännöt kansainvälisten kiinteistösisöittäjien tuottointressien alttarille?

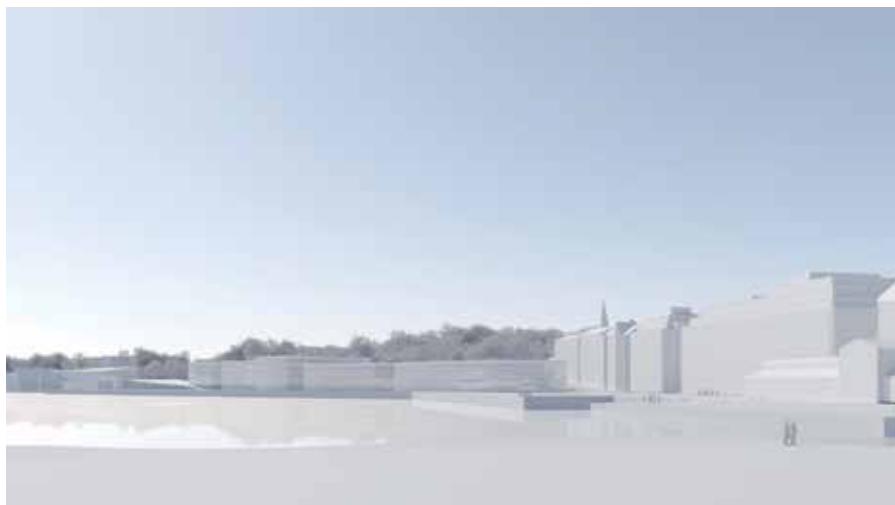
Eteläsataman tuleva kehitys on nyt tienhaarassa. Kumpi tahansa kaupungin esittämistä massiivisista uudisrakentamisvaihtoehdoista tuottaisi lähtemättömän vaurion pääkaupungin maisemalliseen ytimeen. Samalla suljettaisiin pois mahdollisuus toisenlaiselle tulevaisuuskuvalle: Eteläsatamalle kaikille avoimena ja saavutettavana julkisena tilana. Paikan luonteeseen sopisi paviljonkimaisten, keveiden ja Laivasillankadun tasolla enintään yksikerroksisten rakennusten ketju. Sellaisena Eteläsataman länsirannasta tulisi maisemallisesti ja toiminnallisesti luonteva ja arvokas jatke Kauppatorille, Esplanadille ja empirekeskustalle.

51

Puiston puut ovat viime vuosikymmeninä kasvaneet peittämään osaksi näkymää Kauppatorin suuntaan. Näkymä Tähtitorninpuistosta Tuomiokirkolle. Kuva Volker von Bonin 1958, Helsingin kaupunginmuseo.

Vuonna 1960 Helsinki esiteltiin modernin länsimaisen teollisuusvaltion pääkaupunkina, jonka ikoniseen empiren kaupunkikuvaan liittyivät virtaviivaiset liiketilat, vehreät kaupunkipuistot ja vilkas satama. Punatiilinen Länsitulli purettiin 1960-luvulla. Kuva Claire Aho 1960.

Kaupungin tilaamassa selvityksessä käytetty asemapiirros osoittaa kohdealueen valtavan mittakaavan ja epäsäännölliset korttelit verrattuna kaupunginosan nykyiseen harmoniseen korttelirakenteeseen. Kuva Eteläsataman lahden maisemallinen tilavaraus- ja periaatesuunnitelma, JKMM Arkkitehdit Oy 2020.

Havainnepiirros näkymästä Kauppatorin suunnalta länsirantaan kertoo lahjomattomasti, miten massiivinen uudisrakennusten rintama tuhoaisi paikan kulttuuriset ja esteettiset merkitykset. Suunnitelman toteutuessa Tähtitornipuisto ei enää olisi osa Eteläsataman miljööä. Kuva Eteläsataman lahden maisemallinen tilavaraus- ja periaatesuunnitelma, JKMM Arkkitehdit Oy 2020.

Näkymät Laivasillankatua pitkin kohti Etelärantaa ja empirekeskustaa. Yläkuvassa nykytilanne. Alakuvassa nimimerkki "Ansan" havainnepiirros osoittaa, miten uudisrakennukset toteutuessaan sulkisivat lopullisesti pois näkymän Helsingin ikoniseen kaupunkimaisemaan. Korkeiden uudisrakennusten rintama ei täytä paikan arvokkaisiin historiallisiin ominaisuuksiin liittyviä vaatimuksia. Havainnepiirros perustuu Eteläsataman lahden maisemallisen tilavaraus- ja periaatesuunnitelman (2020) tietoihin.

Nimimerkki "Ansan" havainnepiirros kertoo, minkälainen olisi näkymä Tähtitorninvuorelta ideoidun uudisrakentamisen maisemavaikutusten myötä. Rakennusseinämä muuttaisi Laivasillankadun ja puiston pohjoisrinteen pimeäksi kuiluksi sekä sulkisi taakseen Eteläsataman ja Kauppatorin maiseman puiston näköalapaikoilta. Nimimerkki "Ansan" tekemä havainnekuva noudattaa Eteläsatama lahden maisemallista tilavaraus- ja periaatesuunnitelmaa.

Helsingin historiallisesta ytimestä avautuva yhteys avomerelle antaa pääkaupungille sen erityisen luonteen. Kuva Helsingin kaupunki 2006.

LÄHTEET

Helsingin kaupungin tilaamat selvitykset:

Maisemasuunnittelu Hemgård 2011. *Tähtitorninvuori ja Ullanpuistikko – hoito- ja kehittämissuunnitelma*. Helsinki: Helsingin kaupungin rakennusvirasto, katu- ja puisto-osasto, 15.

LOCI maisema-arkkitehdit Oy, JKMM Arkkitehdit Oy. *Eteläsataman lahden maisemallinen tilavaus- ja periaatesuunnitelma. Raportti*. Helsinki: Helsingin kaupunki, Kaupunkiympäristön toimiala, 26.6.2020.

Ramboll Finland Oy kesäkuu 2020. *Eteläsataman lahden alustava teknisten tilavausten ja toteuttamistavan periaatesuunnitelma. Suunnitelmaselostus*. Helsinki: Helsingin kaupunki, Kaupunkiympäristön toimiala, Maankäytön yleissuunnittelu.

Kaupunginhallitus, 2.11.2020, § 724, Asia 25: *Alueen varaaminen Eteläsatamasta laatu- ja konseptikilpailua varten*.

Häyrynen, Maunu 1994, *Maisemapuistosta reformipuistoon. Helsingin kaupunkipuistot ja puistopolitiikka 1880-luvulta 1930-luvulle*. Helsinki: Helsinki-Seura.

Kervanto Nevanlinna, Anja 2002. *Kadonneen kaupungin jäljillä. Teollisuusyhteiskunnan muutoksia Helsingin historiallisessa ytimessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kervanto Nevanlinna, Anja 2012. Voimat jotka rakensivat Helsinkiä 1945–2010. Teoksessa *Helsingin historia vuodesta 1945, vol. 4*, Helsinki: Helsingin kaupunki.

Torvinen, Pekka. *Jan Vapaavuori pitää törkeinä syytöksiä kiristyspolitiikan harjoittamisesta*. Helsingin Sanomat 4.6.2020.

Uuden arkkitehtuuri- ja designmuseon valmistelu:

Auvinen, Tuomas, Kullberg, Mirkku, Teräs, Ulla 2018. *Kansainvälistä huipputasoa edustava Arkkitehtuuri- ja designmuseo Helsinkiin. Selvitys toteuttamisen edellytyksistä ja tarvittavista toimenpiteistä*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2018:29. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.

Auvinen, Tuomas, Kuittinen, Outi, Teräs, Ulla 2019. *Tulevaisuuden tekemisen museo. Uuden arkkitehtuuri- ja designmuseon konsepti*. Liite: Toteutusmalliehdotus. Luettu 28.3.2019. Helsinki: Helsingin kaupunki, Opetus- ja kulttuuriministeriö.